

Hind xalq eposi

Kalila va dimna

Hind xalq eposi

Kalila va dimna

TOSHKENT
2019

UO'K: 821.21-3
KBK: 82.3(5Hin)
K19

Kalila va Dimna / Tarjimon: Suyima G'aniyeva. –T.:
Yangi asr avlodi, 2019. - 304 b.

ISBN 978-9943-27-188-3

Bu asar, necha asrlarki, hikmat va masallar bobida munosib o'rin egallab kelmoqda. Xalq hayoti, dardi, ahli donishlar ulug'vorligi, hozirjavoblik, donolik aks etgani uchun ham "Kalila va Dimna" ta'rif va tavsifga ega. Undagi masallar, hikmatlar mag'zi insoniylik, olijanoblikni ulug'laydi. Tarbiyaviy ahamiyati jihatidan ham ushbu bebaho asar bugun-da o'z qiymatini yo'qotmagan. O'qing, uqing, donolar olamida bo'ling.

UO'K: 821.21-3
KBK 82.3(5Hin)

Tarjimon:
Suyima G'ANIYEVA

ISBN 978-9943-27-188-3

© «Kalila va Dimna». «Yangi asr avlodi», 2019-yil.

ABADIYATGA DAXLDOR YODGORLIK

«Kalila va Dimna», rivoyatlarga ko'ra, aslida qadim zamonlarda hind faylasuf olimlari tomonidan yozilgan. U hind folklori asosida yaratilgan bo'lib, «Panchatantra», «Xitopadeshe» va boshqa asarlar bilan ildizi birdir.

«Kalila va Dimna» Eron shohi Anushiravon (531–579) davrida Hindistondan saroy fuzalolaridan bo'lgan Barzuya hakim tomonidan yashirincha Eronga keltirilib, pahlaviy tiliga tarjima qilingan. Bu tarjima yo'qolib ketgan, lekin pahlaviy tilidan suriya tiliga qilingan tarjima (taxminan 570-yillar, mutarjim Bud nomli shaxs) adabiyotga nodir yodgorlik sifatida qo'shildi. «Kalila va Dimna»ning Abbosiylar xalifaligi davrida o'sha zamonning eng donishmand olimlaridan bo'lmish kotib Abdulla ibn-al Muqaffa (721–757) tomonidan arab tiliga qilingan tarjimasi uning butun dunyo bo'ylab tarqalishiga sabab bo'ldi.

Eski sharq an'anasiga ko'ra, Ibn-al Muqaffa «Kalila va Dimna»ni tarjima etish asnosida faqat muqaddima yozibgina qolmay, asarning asosiy matniga ham birmuncha o'zgarishlar kiritgan. Masalan, u «Dimna ishining tekshirilishi» faslini o'zidan qo'shgan.

X–XI asrlarda «Kalila va Dimna» Ibn-al Muqaffa tarjimasi asosida yana suriya tiliga, XI asrning oxirlarida yunon tiliga, XII asrda yunonchadan slavyan tiliga, XIII asr o'rtalarida yahudiy tiliga, bir necha o'n yillardan keyin esa lotin tiliga tarjima qilingan. Ana shu oxirgi tarjima fransuz, italyan, nemis va boshqa g'arb tillariga qilingan tarjimalarga asos bo'lib xizmat qilgan.

1889-yilda mashhur rus sharqshunoslari M.Attaye va M.Ryabinin «Kalila va Dimna»ni rus tiliga tarjima qildilar. Rus olimi I.Yu.Krachkovskiy o'zining yosh iste'dodli

shogirdi I.P.Kuzminga «Kalila va Dimna»ni arabchadan rus tiliga tarjima qilishni topshiradi.

T.P. Kuzmin mashhur arabshunos L.Shayxo tomonidan 1905-yil Bayrutda nashr qilingan, 1923-yilda esa qaytadan tahrir qilinib tuzatilgan variantini asos qilib oladi. T.P.Kuzminning bevaqt vafoti tarjimaning tugallanmay qolishiga sabab boʻladi. I.Yu.Krachkovskiy uni tugatib, L.Shayxoning matniga moslashtirib qayta ishlab chiqadi. Bu tarjima Ye.E. Bertels soʻz boshisi bilan 1957-yilda Moskvada ikkinchi dafa nashr etiladi.

Arab va suriya tillariga qilingan tarjimalardan keyin tojik adabiyotining otasi, mashhur shoir Rudakiy (940–941 yilda vafot etdi) «Kalila va Dimna»ni fors-tojik tiliga nazm bilan, 1143–1144 yilda esa Nizomiddin Abul Maoliy Nasrulloh nasr bilan tarjima qiladilar.

XVI asrga kelib «Kalila va Dimna»ni Husayn Boyqaro farmoni bilan hirotlik shoir Husayn Voiz Koshifiy fors tiliga qaytadan tarjima qiladi, asarga «Anvori Suhayliy» deb nom beradi va uni Sulton Husayn Boyqaroga bagʻishlaydi.

Nihoyat, Hindistonda boburiylar davrida Akbarshohning (1556–1605) vaziri Abul Fazl bin Muborakshoh «Anvori Suhayliy»ni qaytadan ishlaydi, uning tili, uslubini birmuncha soddalashtiradi va uni «Iyyori donish» deb ataydi. XVI asrda bu noyob yodgorlikning fors tilidan turkiy tilga «Humoyunnoma» nomi ostida qilingan tarjimasi keng shuhrat qozonadi.

XIX asr oxirlarida Qozonda Gabdalgallam Fayzxon oʻgʻli bu asarni arabcha asliyatdan tatarchaga tarjima qilib topografiya usulida bosmadan chiqartirdi.

Bu yerda quyidagilarni aytib oʻtmoq lozim.

Gʻarbda tarjima qilishda asl matnni mumkin qadar oʻz holicha saqlab qolishga intilish, sharqda esa aksari asl matnni erkin tarjima qilish anʼanasi kuchlidir, sharqda tarjimon asl matnni qisman boʻlsa-da, oʻz dunyoqarashi va davri talablariga koʻra talqin etish va shu bilan birga, hatto oʻzidan qoʻshishga harakat qiladi, bu anʼana tusiga kirgan. Sharq xalqlari tillariga qilingan tarjimalarga

yondashishda shuni ko'zda tutmoq lozim. Arab, fors va boshqa sharq tillariga qilingan tarjimalar shundan dalolat beradi. Bu narsa «Kalila va Dimna»ning o'zbek tiliga qilingan tarjimalariga ham oiddir.

Uning o'zbekchaga qilingan birinchi tarjimasi taxminan XIII asrga to'g'ri keladi. Bu tarjimaning yagona nusxasi Londonda «Indiya offis» kutubxonasida saqlanmoqda. Mutarjimi Iftixoriddin Muhammad Bakriy. Ingliz sharqshunosi Ete o'z katalogida mazkur nusxasiga qisqacha sharh beradi.

1131 (1718–1719)-yillarda «Kalila va Dimna» Qashqarda Mulla Temur tomonidan «Anvori Suhayliy» asosida tarjima qilinadi va unga «Osori Imomiya» deb nom beriladi.

1253 (1837–1838)-yillarda «Kalila va Dimna» Xivada Xorazm xonlaridan Olloqulixon hukmronligi davrida Mulla Muhammad Niyoz tomonidan forschadan o'zbek tiliga tarjima qilinadi. Mutarjimning tarjimaga yozgan muqaddimasida asarning O'rta Osiyoda keng tarqalganligi, sevilib o'qilganligi, avval ham bir necha bor tarjima qilinganligi aytiladi.

«Kalila va Dimna»ning o'zbek tilidagi tarjimalari orasida xalq ichida eng mashhuri 1898-yilda Toshkentda litografiya usulida nashr etilgan Qori Fazlulloh (taxallusi Almaiy) tomonidan bajarilgan tarjimadir. Boshqa sharq tarjimonlari kabi Almaiy ham asliyatni juda erkin tarjima qiladi, ma'lum darajada asarga o'z hissasini ham qo'shadi. Bu masalaning bir muhim tomonidir. Masalaning ikkinchi tomoni shuki, uning (Almaiyning) o'ziga xos tarjima tili va uslubi bor.

Almai tarjiması qisqa muddat — 1901–1913-yillar ichida uch marta toshbosmada nashr etiladi.

O'zRFA Aburayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalari fondida «Kalila va Dimna»ning 1131 (1718–1719)-yillarda Mulla Temur tomonidan Qashqarda bajarilgan uchta qo'lyozma nusxasi (inv. 7451, 5807, 1321-sonli), Almaiy tarjimasining 1318 (1900)-yilda ko'chirilgan nusxasi ham saqlanadi.

Bulardan tashqari, shu fondde bu nodir asarning bir necha forsiy qo'lyozma nusxalari va talaygina toshbosma nashrlari ham mavjud.

Shuni qayd etmoq lozimki, Almaiy tarjima qilishda, yuqorida aytganimizdek, asl matnga juda erkin munosabatda bo'lgan. Buning ustiga, uning tili og'ir, forsiy-arabiy iboralar bilan to'lgan, keng o'quvchilar ommasi aksar ularni tushuna olmaydi.

1960-yilda «Kalila va Dimna»ning R. Sultonov tomonidan ozarbayjonchaga qilingan tarjimasi nashr etildi. U o'z davrining mashhur olimi, adibi Abulmaoliy matnini asos qilib olgan. 1962-yilda mazkur tarjimaning mukammallashtirilgan ikkinchi nashri chiqdi. Bu hozirga qadar turkiy tillarda bo'lgan va chop etilganlar orasida eng e'tiborlisidir. Kitobxonlarga taqdim etilayotgan bu asarni tarjima qilishda biz Eronda 1938-yili Abdulazim G'arib tomonidan nashr etilgan matn va ozarbayjon tarjimasini asos qilib oldik.

Asarni tarjima etish va nashrga tayyorlashda quyidagi jihatlarga e'tibor qilingan:

1. Mumkin qadar mukammalroq matnni o'quvchilarga taqdim etish. Shu maqsadda, yuqorida aytilganidek, asosan oxirgi ozarbayjon nashrini olib, unga Almaiydan ba'zi hikoyatlar qo'shilgan.

2. Asos qilib olgan matnda keraksiz qaytariqlar, haddan ortiq tafsilotlar qisqartirilgan. Shu bilan birga, asliyatdagi tarbiyaga, odobga xilof, g'oyat behayo parcha yo jumlar ham qisqartirildi. Buni amalga oshirishda ham asarning umumiy xususiyatiga putur yetkazmaslik ko'zda tutildi.

3. Asarning ayrim parchalari erkin tarjima qilinib, ularning muxtasar bayoni berildi, shuning uchun bu kitobga «Kalila va Dimna»ning akademik nashri emas, ommabop nashri deb qarash kerak.

4. Ma'lumki, «Kalila va Dimna»ning tili va uslubi folklor tili va uslubiga monanddir. Shuning uchun ham tarixiy haqiqatga va asliyatga zid ish ko'rmaslik maqsadida shu narsaga rioya qilingan. Shu bilan birga, jonli xalq tilining

xususiyatlari va boyliklaridan foydalanishga harakat bo'lgan.

5. Asardagi ba'zi personajlar nomi turli nashrlarda har xildir. Bunda Almaiy nusxasida berilgan nomlar olingan.

«Kalila va Dimna» uzoq vaqtlardan beri o'zbek xalqiga ma'lum, uning ko'p hikmatli so'zlari, ajoyib hikoyalari har xil yo'llar bilan xalq orasiga keng yoyilib, og'izdan-og'izga o'tib kelmoqda. Asarning o'zbek xalq ijodi va yozma adabiyotiga ham ta'siri katta. Buning izlarini mashhur adabiy yodgorliklarimizda yaqqol ko'rish mumkin. Asarning XIX asrda o'zbek tilida, toshbosmada uch dafa nashr etilishi adabiy-ma'naviy hayotimizda g'oyat muhim hodisa bo'ldi. Natijada, bu shoh asar o'zbek xalqining ham mulkiga aylanib qoldi.

Suyima G'ANIYEVA

IBN-ASH-SHOH AL-FORSIY NOMI BILAN MASHHUR BO'LGAN BEHNUD IBN SAHVONING MUQADDIMASI

Hamdu sanodan so'ng biz bu muqaddimada brahmanlarning piri murshidi, hind faylasufi Beydabo nima sababdan hind podshohi Dobshalimga «Kalila va Dimna» kitobini yozib taqdim qilganini bayon etamiz. Bu kitobning mazmun va maqsadini johil kimsalardan pinhon tutish uchun undagi rivoyatlar hayvonlar va qushlar tilidan naql etiladi.

Beaql odamlar uchun u yuzaki ko'rinar, ammo farosatli odamlar unda g'oyat chuqur, ibratli ma'no javohirlarini topadilar, manbalari juda boy va go'zal ekanligini ko'radilar. Bu kitob faylasuf uchun — keng bir fazo, aql uchun — buyuk mashq maydoni, kitob muxlislari uchun — unutilmas xotira, ma'nosiga tushunadiganlar uchun — ajoyib bir ibrat xazinasidir.

Biz Eron shahanshohi Xusrav Anushirvonning nima uchun hakimlar boshlig'i Barzuyani hind mamlakatiga «Kalila va Dimna» kitobini olib kelish uchun yuborganini hikoya etamiz. Barzuya Hindistonga kelganidan so'ng hind shohining xazinasiga yashirincha kirib, «Kalila va Dimna»ni ko'chirishga rozilik bergan kotibni topish uchun qanday hiylalar ishlatganini, hind olimlarining boshqa kitoblarini, har tomoni o'n xonali bo'lgan shaxmatni va bu kitobni qanday qilib Eronga keltirganini tasvir etamiz.

Biz bu yerda nima uchun Buzurjmehr Ibn-al Buxteqoning bu kitobga muqaddima yozganligini aytib, ayni zamonda kitobning fazilatlarini ham ko'rsatib o'tamiz. Biz bu kitobni qo'lga olgan har bir odamni uni o'rganishga, unga qayta-qayta murojaat qilishga, uning foydali va ibratli tomonlariga diqqat etishga da'vat etamiz. Yolg'iz shu vaqtdagina o'quvchi bu kitob inson orzu

qiladigan har narsadan afzal ekanligini ko'radi. Buning uchun kitobdagi ma'joziy so'zlarning mag'zini chaqmoq lozimdir. Aks holda, o'quvchi kitob oldiga qo'yilgan maqsadni tushuna olmaydi. Biz bu yerda Barzuyaning qaytishi va kitobni o'qish usulini kashf etganini, Buzurjmehr nima uchun «Barzuya hakim» nomi bilan maxsus bir bob yozganini, bu bobda Barzuyaning tug'ilganidan boshlab qanday o'qiganini, ilohiyotga berilgani va turli oqimlar bilan tanish bo'lganligini, bu bobni «Sher va ho'kiz» bobidan oldin keltirilganining sababini ham ko'rsatib o'tamiz.

Ali ibn ash-Shoh Forsiyning naql qilishicha, faylasuf Beydabo quyidagi sabablarga ko'ra hind podshohi Dobshalim uchun «Kalila va Dimna» kitobini yozgan: rumlik Iskandar Zulqarnayn g'arb shohlarini mag'lub qilgandan keyin sharq podshohlari Eroniylar va boshqalarga qarshi hujum boshladi. U o'z dushmanini mag'lubiyatga uchratmaguncha yoki o'ziga tobe etmaguncha qattiq kurash olib borar, urushni istaganlar bilan urushar, sulh istaganlar bilan sulh tuzar edi. Eron shohlari uning yo'liga to'g'anoq bo'lgan birinchi dushmanlari edi. Eroniylar birinchi urushdayoq tumtaraqay bo'lib, har yoqqa to'zg'ib ketdi. Bundan so'ng Iskandar Zulqarnayn Xitoy tomon qo'shin surdi. Eng avval hind mamlakatini zabt etish zarur edi. Iskandar hind podshohini o'ziga bo'ysundirmoqchi, o'z dini va hukmronligini unga qabul ettirmoqchi bo'ldi. Bu vaqtda Hindistonda Forek nomli kuchli botir, yengilmas va tadbirli kishi hukmdorlik qilardi.

U Iskandar Zulqarnaynning bostirib kelayotganidan xabar topgach, urushga tayyorgarlik ko'ra boshladi. Urush uchun lozim bo'lgan butun tadbirlarni ko'rdi. Pahlavonlarni chaqirib, jangga hozirlik ko'rishni amr etdi. Qisqa muddat ichida jangovar fil to'dalari, maxsus hujumga o'rgatilgan yirtqich hayvonlar, tamg'a bostirilgan otlar, uzun nayzalar, o'tkir qilichlar, yarqiroq qalqonlar hozirladilar.